

УДК 378.6.046

С. О. Терепицій

доцент кафедри соціальної філософії та філософії освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
кандидат філософських наук, доцент

ІДЕАЛИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТА ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний світовий соціум знаходиться на біфуркаційній стадії розвитку. Пришвидшення економічних циклів, інтеграція соціальних і політичних структур, геометричне збільшення кількості кризових ситуацій – усі ці факти вказують на приближення якісної інновації в усіх галузях людських відносин. У сучасну перехідну епоху, яку з 80-х років минулого століття прийнято іменувати періодом глобалізації, виникає широкий спектр можливостей для тих галузей людського знання й виробництва, що раніше були традиційними або допоміжними.

В умовах діалектичного поєднання глобально й локального трансформується також сучасна вища освіта. Педагогічно-науковий сектор, що виробляє один із найпотужніших ресурсів інформаційного капіталізму – знання, отримує набагато вагомішу роль у структурі суспільства, ніж 50 років тому. Освіта стає центральним об'єктом не лише середньо- та довгострокової перспективи економічного розвитку. Унаслідок скорочення часу між виходом і впровадженням товару у виробництво й через інтелектуалізацію сучасної праці, інтенсифікацію інформаційної місткості економіки навчання та наука займають провідне місце в передових галузях сучасної системи суспільних відносин.

Сучасна освіта України перебуває на стадії глибинного реформування: прийняття Закону України «Про вищу освіту» та доповнення змісту освіти в сучасних вітчизняних університетах стають поштовхом для міркувань щодо місця українського випускника у своїй державі та світі загалом. Як наслідок, виявляється *досить актуальним* розглянути сучасну вищу освіту в контексті її адаптації під впливом глобалізаційних викликів. Зокрема, у цьому дослідженні ми ставимо *за мету* проаналізувати зіткнення локальних і глобальних ідентичностей у межах суб'єктів педагогічно-наукової діяльності.

Глобалізація як соціальний процес інтеграції й уніфікації світового співтовариства вже достатньо описана в науковій літературі кінця ХХ та початку ХХІ століть. Уперше цей термін був використаний у суто економічному контексті: у 1983 році професор Гарвардського університету Т. Левітт опублікував працю «Глобалізація ринків», у якій це поняття описувало тенденцію сучасної економіки до трансдержавного інтегрування. Економічне походження глобалізації не

є випадковим, адже вона є яскравим атрибутом сучасного капіталізму, корені якого криються в ліберальній комерціалізації всіх сфер людського життя.

Німецький дослідник З. Бауман був одним із перших дослідників, які поширили категорію глобалізації на всі сфери соціального буття людини. З. Бауман підкреслював негативний вплив соціальної уніфікації, загострення несправедливості в суспільстві, появу неявної експлуатації та збільшення прірви між багатими й бідними, що підтверджує статистика [1; 9]. Співвітчизник З. Баумана У. Бек був менш радикальним у своїх поглядах, проте також відзначав негативні наслідки глобалізації для нижчого та середнього класів, яка супроводжувалася геометричним збагаченням невеликої групи населення нашої планети. У. Бек підкреслює, що епоха глобалізації – це час, коли політика виходить за межі національної держави та, видозмінюючись, потрапляє в усі сфери соціальних відносин [2; 3].

Англійська школа глобалістики є найбільш нейтральною в питанні етичної оцінки глобалізаційних наслідків. Зокрема, відомий британський дослідник Р. Робертсон для зруйнування стереотипного інтерпретування глобалізації як прихованого економічного та політичного космополітизму вводить термін глокалізації та акцентує увагу на поєднанні загального й локального в соціальних метаморфозах сучасності [13]. Його колега, відомий соціолог Е. Гіденс в роботі «Вислизаючий світ: як глобалізація змінює наше життя» наголошує на тому, що глобалізація – це не лише загально наукове явище, а й реалія, з якою ми стикаємося в буденному житті, причому не лише на рівні брендової торгівлі, світових новин чи реклами: «Глобалізація стосується не тільки того, що знаходиться «десь там» й не пов'язане із життям конкретної людини. Це явище перебуває в «безпосередній близькості» від нас, впливаючи на найбільш інтимні й особисті аспекти нашого життя» [4, с. 29].

Проте яке смислове наповнення мають соціогуманітарні дослідження, присвячені глобалізації? Для чого осмислювати суть цього процесу з точки зору філософії, етики, філософії освіти? Щодо цього відомий французький філософ Ж. Дерріда у своєму виступі «Глобалізація, світ, космополітизм» досить слушно підкреслив, що головним завданням гуманітарія у сфері глоба-

лістики має стати «контроль над здійсненням дійсної універсалізації, яка «звільняє саму себе від своїх власних коренів чи історичних, географічних, національно-державних обмежень і водночас, що поза всякою прихильністю (а прихильність є актом віри), найкращим чином зберігає пам'ять про цю спадщину й бореться проти проявів нерівності й гегемонії, гомо-гегемонізації» [5, с. 130].

Надзвичайно актуальними для нашого дослідження є думки відомого німецького мислителя Ю. Габермаса, який відмічає, що в глобалізації присутня чи не найбільша небезпека зіткнення різних суб'єктивностей, що має стати прецедентом для реформування демократії: «Становлення «полікультурного громадянства» вимагає такої політики й таких законів, які вщент потрясуть те, що стало вторинною натурою національної основи держави – громадянської солідарності» [8, с. 119]. Ю. Габермасу вдалося помітити одну з головних проблем соціальної адаптації, що виникає, супроводжуючи глобалізаційний процес, а саме глибокий взаємозв'язок ідентичностей індивідів, що зумовлює нові виклики людській толерантності та здатності до співіснування.

Ідентичність як соціально-філософське поняття стосується суб'єктивності людини, не є однозначним у своїй інтерпретації та трактується частіше як процес, ніж результат. Тобто ідентичність в реально існуючому вимірі треба розуміти як безперервний процес ідентифікації. Полісемантичність терміну «ідентичність» ґрунтується на зіткненні в бутті людини двох протилежних потребностей: з одного боку, особистість у буденних інтерпретаціях і сприйманнях повинна відштовхуватися від сталого суб'єкта (психічна норма), а з іншого – з огляду на різноманіття часових переживань і нахилів вона просто не може вичерпатися одним конкретним Еґо зі сталими атрибутами. З точки зору логіки розуміння ідентичності є близьким до поняття «тотожний», тобто в чомусь відповідний, подібний до іншого. У психологічно-особистісному тлумаченні ідентичність – це здатність індивіда бути тотожним деяким сталим уявленням про себе та постійно співвідносити себе з ним. Як зазначає видатний французький філософ П. Рікьор, поняття ідентичності супроводжується специфічної двозначністю: «Латинські слова «idem» та «ipse», накладаючись один на одного, мають різні значення. Відповідно до першого з них «idem», «ідентичний» – це синонім до «найвищою мірою подібний», «аналогічний». «Такий самий» («ті ж»), або «один і той же», містить у собі якусь форму незмінності в часі. Їх протилежністю є слова «різний», «змінний». У другому значенні, у сенсі «ipse», термін «ідентичний» пов'язаний із поняттям самості («ipseite»), себе самого. Індивід то-

тожний самому собі. Протилежністю тут можуть служити слова «інший», «інакший» [7]. Саме тому ідентичність особистості треба сприймати як діалектичний процес, у якому стикаються сталість власного «Я» та здатність змінюватися в ході життєдіяльності й зовнішнього впливу. Сталість ідентичності є чимось на кшталт ілюзорної необхідності здорової свідомості, яка вимагає точки опори, щоб мати можливість аналізувати ту сукупність феноменів, яку вона зустрічає. Проте варто зауважити, що ідентичність – це те, що тримається сталим незалежно від часових змін: фізіологічних (зміна віку, набуття інвалідності, привабливість чи огидність тіла) або психічних (депресія, фрустрація, рефлексія, стрес та інші). Оскільки ідентичність – це своєрідне відчуття *авторства сприймання*, то одним із головних її фундаментів є конституювання *присутності та приналежності*.

У сучасній вищій освіті в епоху глобалізації ідентичність суб'єктів навчання зазнає суттєвих змін. Однією з вагомих ознак такої трансформації є загострення конфлікту між колективною й індивідуальною ідентичністю в сучасному мультикультурному світі. Геометричне збільшення комунікаційного поля, зумовлене технічним прогресом, інтенсифікацією міграції та свободою пересування робітників, туристів та студентів, стає наслідком зіткнення ортодоксальної ідентичності особистості з нетиповим для неї суб'єктом саморозуміння. Якщо раніше національність ідентичності в етнічній інтерпретації була фундаментом колективного самоусвідомлення народу та ставилася за домінуючу, то в сучасній ситуації індивідуальна ідентичність усе частіше конфліктує зі швидкозмінною ідентичністю мас. У вищій освіті це можна спостерігати на прикладі втрати національної орієнтації університетів, поступового зникнення статевої детермінації професій, індивідуалізації навчальних планів, змісту освіти тощо.

Було наївно вважати, що ідентичність не може комбінувати в собі протилежні ознаки, групові приналежності, вподобання тощо. Американський дослідник проблеми ідентичності в сучасній освіті Н. Грант слушно підкреслює багату джерельну базу ідентичності педагогічного суб'єкта: «Способи народів визначення себе змінюються в часі й місці. Ми всі є композитами; це цілком нормально, щоб бути одночасно (скажімо) провінціалом, ортодоксом, шотландцем, британцем, європейцем, вільним пресвітеріанином, націоналістом, учителем початкових класів, орнітологом і будь-ким іншим, а також партнером, знайомим, другом і сусідом ідентифікованих осіб» [11, с. 10]. Важливо розуміти, що освітня політика – це один з останніх дієвих важелів впливу суспільства на творення ідентичності

нових поколінь. У цьому контексті надзвичайно актуальним стає інтерпретація взаємодії між національним і світовим громадянством, моральністю, відповідальністю тощо.

Сучасна епоха, особливо на теренах Європейського Союзу, – це місце наступу «гостьових» культур на народи-господарі. «Це природно, що система освіти відображає норми приймаючого суспільства, у межах якого меншини повинні функціонувати, а тому потрібно переймати достатньо мовних елементів і звичаїв, щоб мати можливість отримати певний статус. Для них питання полягає в ступені необхідної адаптації тією мірою, у якій їх власна культура може бути збережена. Для шкіл та інших закладів освіти питання полягає в тому, наскільки вони повинні перейматися культурними відмінностями, скільки відмінностей вони можуть прийняти й чи повинні вони прагнути асимілювати меншини або заохочувати їх зберігати та розвивати свою власну культуру або щось посереднє» [11, с. 24]. Н. Гранд слушно підкреслює, що освіта стоїть перед складним питанням вибору ідентичності меншин, які із сучасним темпом зростання в більшості розвинутих країн світу можуть перетворитися (або вже перетворилися) у полікультурну більшість.

Освіта – це один із головних політичних важелів у питанні регулювання національної, культурної, гендерної й соціально-класової ідентичності. У полікультурних країнах, зокрема США, внесення змін до навчальних планів початкової школи є надзвичайно складним і серйозним питанням. Оскільки для країни, де більшість населення є нащадками емігрантів, є очевидною важливість формування ідентичності в умовах міжкультурного діалогу.

Реальними політичними наслідками зіткнення глобальної й локальної ідентичності в сучасному суспільстві є поступова втрата або ж ослаблення конкретними державами контролю над формуванням національної ідентичності. Спроба втрутитися в процес утворення національного саморозуміння, як правило, конфліктує з економічними й політичними інтересами урядів. Американський дослідник процесів глобалізації в освіті М. Керной зазначив: «Глобалізація змушує держави-нації все більше зосереджуватися на якості стимуляторів економічного зростання для своїх національних економік, а не на якості захисників національної ідентичності або національного проекту» [10, с. 20]. Такі взаємозв'язки відображаються й у сфері сучасної освіти: просування мобільності студентства, направлене на розширення ринків праці та покращення «збуту» університетами своїх випускників, фактично є протилежним напрямком розвитку порівняно з концепцією національного вищого закладу, яка

існувала в XIX столітті. Усе більше акцентів у реформуванні педагогічно-наукового сектора держав стають орієнтованими на короткострокову й середньострокову прибутковість, університети стають схожими на підприємства з виробництва послуг, що формують особливу «ринкову» ідентичність сучасної особистості. «Ринкова» ідентичність – це своєрідний спосіб саморозуміння людини інформаційної епохи; її специфікою є те, що вона здатна вільно адаптуватися до глобальних і локальних вимог, традицій та цінностей, подекуди навіть поєднуючи протилежні ознаки. Наприклад, іноземні студенти, які навчаються в США та є вихідцями з країн постсоціалістичного сектору, можуть із захопленням сприймати досягнення ліберальної економіки, спостерігаючи розвиток країни, у якій вони навчаються, проте водночас бути радикальними противниками лібералізму із суто лівими поглядами, віддаючи перевагу типовим переконанням своїх співвітчизників.

Саме ринок поєднує в собі вимогу наявності ознак локальної та глобальної ідентичностей. Адже лише така вільна адаптація дозволяє швидко використовувати переваги локальних ресурсів (купівельних, трудових, матеріальних) і глобальних комунікацій. Освіта, орієнтована на випуск успішних студентів, завжди бути тяжіти до формування відповідного «серединного» самосприйняття. «Глобалізація обов'язково змінює умови формування ідентичності. Люди в будь-якому суспільстві мають декілька ідентичностей» [10, с. 76]. В умовах доречності науково-технічних знань ідентичність студентства повинна формуватися відповідно до ідеалів епохи. Сучасне суспільство містить велику кількість міфологем, що утворюють головні прагнення ідентичності – її стратегічні персони: відомий програміст, успішний бюрократ, біржовий брокер тощо. Усі ці соціальні шаблони вдалої кар'єри не є просто трудовим вибором: засоби масової інформації формують з окремих професій цілі культури способів життя, що відображається на психологічних виборах молоді.

Ще більшого значення в питанні формування ідентичності в мультикультурному світі відіграє освіта в контексті світових міграційних процесів. «Освіта створює простір, у якому біженець може позбутися ярликів «екзотичний» або «іноземець», він стає «студентом». Біженці часто говорять про те, як вони розглядалися іншими як відмінні, що викликало відчуття неспокою та тривоги, яке спрямовувалося на них від вчителів протягом перших кількох місяців після переселення. Із часом, коли вони довше навчалися та більше інтегрувалися в університетський простір, вони вже не описували насторожене ставлення однокласників і вчителів. Будучи побаче-

ними, вони вже виступали як студенти, а не як біженці» [12, с. 16]. Здатність освіти асимілювати культури, створювати умови для виникнення толерантності та діалогу є однією з вагомих допоміжних функцій у сучасному глобалізаційному світі.

В зв'язку з вищезазначеним варто вказати на існування в межах суб'єктів сучасної освіти двох діалектично пов'язаних ідентичностей. *Глобальна ідентичність* відображає причетність індивіда до спільного користування історичними й ресурсними надбаннями людства, у тому числі вказуючи на наростаючу здатність особистості пристосовуватися до міжнародних умов існування. Поняття локальної ідентичності досить влучно було описане українським соціологом Л. Овчинніковою: «*Локальна ідентичність* є такою суб'єктивною «соціально-географічною» реальністю, що має конкретні, об'єктивні засади, а саме територію та специфічні міжособистісні зв'язки між членами спільноти. Тобто локальна ідентичність – це почуття зв'язку з певним «місцем» фізичного простору й ідентифікація з ним, що формується під впливом колективного й індивідуального досвіду, уявлень щодо місця та місцевої (локальної) спільноти» [6, с. 136]. Одним із найбільш ефективних засобів припинення конфлікту між локальною та глобальною ідентичністю є здобуття освіти в межах сучасних вищих навчальних закладів західного типу. «Ідеальна людина», яка є метою в межах європейсько-американської навчальної системи, – це громадянин, що вдало поєднує ознаки соціального та приватного Его, тобто персони та особистості. Як наслідок, дуальність ідентичності стає одним з атрибутів вестернізації країн, що розвиваються, особливо в епоху глобалізації.

Отже, у межах нашого дослідження було проаналізовано зв'язок між локальною та глобальною ідентичністю в контексті сучасної вищої школи. Спираючись на класиків світової глобалістики, ми визначали глобалізацію як процес світової культурної, економічної й соціальної інтеграції й уніфікації.

Було наголошено на збільшенні ролі освіти в контексті сучасних тенденцій, зокрема скороченні часу між виноходом і впровадженням товару у виробництво через інтелектуалізацію сучасної праці, інтенсифікацію інформаційної місткості економіки. Водночас глобалізація створює умови для зіткнення різних суб'єктивностей, що викликає необхідність адаптування індивідів до полікультурного діалогу. Така позитивна комунікація з досить високою вірогідністю здатна виникнути в межах освітнього простору, адже під егідою навчання й науки різні за своєю спрямованістю ідентичності об'єднуються для досягнення єдиної мети, якою є знання, успіх, професіоналізм.

Було вказано на полісемантичність самого поняття ідентичності, яке поєднує в собі ознаки сталості та змінності самосприймання. У сучасному західному суспільстві поступово збільшується значення індивідуальної ідентичності порівняно з колективною. У межах освіти це можна спостерігати на прикладі втрати національної орієнтації університетів, поступового зникнення статевої детермінації професій, індивідуалізації навчальних планів, змісту освіти тощо.

Базуючись на дослідженнях М. Керноя, було розкрито концепт ринкової ідентичності. «Ринкова» ідентичність – це спосіб саморозуміння, що має високу здатність до адаптації, є сензитивним до комунікаційних новоутворень і володіє дуальною системою ідентифікації (глобальною та локальною).

Література

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман ; пер. с англ. М. Коробочкина. – М. : Издательство «Весь мир», 2004. – 188 с.
2. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 358 с.
3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 303 с.
4. Гиденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гиденс ; пер. с англ. Е. Коробочкина. – М. : Весь мир, 2004. – 120 с.
5. Деррида Ж. Глобализация. Мир. Космополитизм / Ж. Деррида // «Космополис». – 2004. – № 2(8). – С. 125–140.
6. Овчиннікова Л. Значущість і прояви локальної ідентичності студентської молоді / Л. Овчиннікова // Українське студентство у пошуках ідентичності : [монографія] / за ред. В. Арбеніної, Л. Сокурянської. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – С. 136–149.
7. Рикер П. Повествовательная идентичность / П. Рикер ; пер. с фр. В. Тимофеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://read24.ru/pdf/p-riker-povestvovatel'naya-identichnost.html>.
8. Хабермас Ю. Постнациональная констелляция и будущее демократии / Ю. Хабермас // Логос. – 2003. – № 4–5(39). – С. 105–152.
9. Bauman Z. Society Under Siege. / Z. Bauman. – London : Routledge, 2003. – 256 с.
10. Carnoy M. Globalization and educational reform: what planners need to know / M. Carnoy. – Paris : Unesco, 1999. – 99 p.
11. Grant N. Some Problems of Identity and Education: A Comparative Examination of Multicultural Education / N. Grant // Comparative Education. – 1997. – Vol. 33. – № 1 – P. 9–28.
12. Mosselson J. Conflict, Education and Identity / J. Mosselson // C & E Conflict & Education. – 2011. – Vol. 20. – № 1 – P. 14–34.
13. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture & Society Series) / R. Robertson. – London : SAGE Publications, 1992. – 310 p.

Анотація

Терепищій С. О. Идеалы глобальной та локальной идентичности у сфері вищої освіти. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню проблеми взаємодії ідеалів глобальної й локальної ідентичності у сфері вищої освіти. Базуючись на дослідженнях класиків світової глобалістики (Р. Робертсона, З. Баумана, У. Бека та інших), зроблена спроба віднайти зв'язок між збільшенням значення приватної ідентичності в західній культурі й індивідуалізацією навчання в сучасних університетах Європи та Америки. На основі доведення діалектичної єдності сталого та змінного саморозуміння людини здійснюється спроба розкрити сутність новітньої «ринкової» ідентичності. Остання описується як плюралістична й адаптивна функція сучасної соціалізації, що приховує наростаюче розмивання кордонів між розумінням глобального та локального.

Ключові слова: глобалізація, ідентичність, глобальне, локальне, ринкова ідентичність, освітній простір.

Аннотация

Терепищій С. А. Идеалы глобальной и локальной идентичности в сфере высшего образования. – Статья.

Статья посвящена проблеме взаимодействия идеалов глобальной и локальной идентичности в сфере высшего образования. Основываясь на исследованиях классиков мировой глобалистики (Р. Робертсона, С. Баумана, У. Бека и других), сделана попытка найти связь между увеличением значения локальной идентичности в западной культуре и индивидуализацией

обучения в современных университетах Европы и Америки. На основе доказательства диалектического единства устойчивого и переменного понимания человека осуществляется попытка раскрыть сущность новой «рыночной» идентичности. Последняя описывается как плюралистическая и адаптивная функция современной социализации, которая скрывает нарастающее размывание границ между пониманием глобального и локального.

Ключевые слова: глобализация, идентичность, глобальное, локальное, рыночная идентичность, образовательное пространство.

Summary

Terepishchy S. O. The ideals of global and local identity in higher education. – Article.

The article is devoted to the problem of interaction between the ideals of global and local identity in higher education. Based on studies of the classics of world globalization (R. Robertson, Z. Bauman, U. Beck and others) the author tries to find a connection between the growing importance of private identity growth in Western culture and individualized training in modern universities in Europe and America. On the basis of proof dialectical unity and sustainable self-understanding, there is an attempt reveal the essence of the modern “market” identity. The last is described as pluralistic and adaptive function of modern socialization that hides growing blurring of boundaries between global and local understanding.

Key words: globalization, identity, global, local, market identity, educational space.